

TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARI

KURULUŞU : AGUSTOS 1949
AYDA BİR DEFA İSTANBUL'DA ÇIKAR HALKBİLGİSİ DERGİSİ
SAHİBİ : İHSAN HİNÇER

No: 156

TEMMUZ 1962

YIL: 13 — CİLT: 7

Araştırmalar :

KIYAMI ZİKİRLER VE TÜRK DİNİ RAKISLARI

Yazan: Halil Bedi YÖNETKEN

Zikir Tanrının Kur'an'da geçen çeşitli adlarını belirli ritimler içinde ve ısrarlı bir şekilde tekrarlamak suretiyle Tanrıyı anmaktır ki bu esnada vücut ritminin ahengine uyarak bir takım mevzun hareketler yapar. Bu hareketler, özellikle ayakta yapılanlar, bize göre (Türk Dini, İlahi rakısları) nın da kendisidir. Rahmetli Sadettin Nüzhet Ergun da (Türk Musikisi Antolojisi) adlı iki ciltlik değerli eserinde onları bizim gibi aynen (Türk Dini Rakısları) olarak vasıflandırmıştır. Zikirler hakkında bugüne kadar bazı şeyler yazılmış ve yayımlanmıştır. Meselâ N. S. Ergun adı geçen eserinde bu konuda oldukça etraflı bilgiler vermiştir. Biz bu ufacak tebliğimizde, 1944 yılında İstanbul'da, o zaman hayatta bulunan, bu gün tanrının rahmetine kavuşmuş olan Hayrullah Yahm, Cevad Erkin, gibi zevattan daha sonraları da çeşitli bilgin kişilerden aldığımız notlardan sadece bazı (Kıyam Zikirleri) ni, onların rakıslar olduğunu belirtmek niteliklerini açıklamakla yetineceğiz.

Zikir iki türde yapılmıştır: 1 — Hafi (gizli), 2 — Cehri (açık). Nakşibendî ve Halîdî tarikatları hafi, diğer tarikatlar mensupları da cehri zikir yaparlardı. Cehri zikirler de ya oturulduğu yerde yapılır buna (Kudd zikri) denilir, veya ayakta yapılır, buna da (Kıyam zikri) adı verilir. Bir de halka halinde yapılan (Devran Zikri) vardı, hepsine birden (Mukabele—i — şerife) denilirdi. Kıyam zikri yapanlara (Kıyamî, devran zikri yapanlara (Devranî) derlerdi. Hatta Kıyam zikri yapan tekkelere (Kıyamî tekkeler), zâkirlerine (Kıyamî zâkirler), devran zikri yapan tekkelere (Devranî tekkeler), zâkirlerine de (Devranî zâkirler) ismi verilir. Rifâî, Kadiri ve Sadi'lerde ve devranî tarikatlerde zikir yapılan yere de (Tevhidhane) veya (Samahane)

denirdi.

Namazı müteakip evrad ve ezkârı oturduğu yerde yaptıktan sonra ayakta zikre kalkın tarikatler özellikle Rifâî, Sadi ve Bedevi tarikatlarıdır. Bu üç tarikatın müşterek kelime—i — tevhid zikirleri sırf musiki ve sanat yönünden büyük bir özellik arz ederdi. Dervişlerin muttariden yaptıkları ism—i celâî ve kelime—i tevhid zikirleri ritim ve tempo bakımından tam bir disiplin içinde devam ederken bir çeşit estinato gibi aynı zamanda aynı ritmi uygun olarak okunan ilahiler çok dikkate değer bir cins diyafoni meydana getirirdi.

Kadiri, Rifâî, Bedevi, Şadi, Şazeli, Bayramî, Halveti, Celveti, tarikatlerinin âyinlerinde arapça Şuğul'lar okunmakla beraber daha çok Türkçe ilahiler, duraklar söylenirdi. Bu âyinlerin müzik ve sanat yönünden hâiz olduğu estetik özellikler çok tipiktir. Biz konumuz yalnız hareket ve raks yönü ile ilgili olduğumuz için âyin ve müzik tarafına temas etmiyeceğiz.

Bazı tarikatlerin zikirleri, diğerlerine nazaran daha raksan bir karakter gösterirdi, bunlarda insanı raksa davet eden bir kudret ve câzibe hissolunurdu ki, bundan dolayı onlara (Sofu kaldıran) sıfatı verilmişti. Raks karakteri gösterdiğinden bazı müteassıplar tarafından hoş görülmiyen, tersine aleyh'ue fetvalar çıkartılmış olan bu ilâhi rakısları bazı islâm büyükleri hoş görmüşler, onları (Lehiv) telâkki etmedikleri için men'etmemişlerdi. İmam Gazâlî İmam Şaffî bunların başında gelir. İmam Şaffî (Fe innerraksı lillahi helâl) yani (Tanrı için raks helâldir) demekle zikir müessesesini korumuş ve savunmuştur.

Şimdi notlarımdan bir kısmını takdim ediyorum :

Kıyam zikirlerinin çeşitleri vardır ve her biri özel adlarla anılır:

1 — Beyyumi Halaka Zikri: bunda der vişler ayakta halka olurlar, sağ kollarını sağ dakilerin beline, sol kollarını da soldakilerin omuzlarına atmak suretiyle sola doğru hareket ederler.

2 — Demdeme Zikri: bunda biri yarım öne eğilmek öbürü yarım arkaya kaykılmak suretiyle ism—i celâl okurlar, zikrin sonunda yanlara hareket edilir.

3 — Bedevî Topu: kalabalık bir derviş kafilesi vedde geldiği zaman birden şeyhlerini ortalarına alırlar, birbirlerine sarılarak ve sığrayarak ism—i celâl okurlar. Bunu bazılarını arı kovanında arıların petekleri etrafında ki hareketine benzetirler.

4 — Tavaf Tevhidi: halka olup, sağ ayaklarını yere vurarak veya üçer kişilik gruplar halinde sağ kol belde, sol kol omuzda baş takinin sağ kolu sarkmış vaziyette makam önünde sağ ayakları yere vurarak çark etmek suretiyle yapılır.

5 — Diğer bir Tavaf Tevhidi: kalabalık iki sıra — meselâ otuzar kişi — karşı karşıya durur, sağ ayaklar yere vurularak birbirine yaklaşırlar, sonra geri geri giderler. Halvatilerde bu sıralar bozulmadan döne döne bedevî topu halini alır. Sonra gene halka bozulmadan çözülürler.

6 — Halveti Devranı: önce kuudan (otuzarak) zikrediler, sonra ayağa kalkıp el ele tutuşurlar, ism—i Hü ile sola doğru hareket ederler. Sağ ayağı öne, sol ayağı bir az arkaya basmak suretiyle 3 devir yaparlar, zikir gittikçe sür'at kesbeder, o zaman bir kol omuzda bir kol belde olarak halka halinde devam ederler. Bazı Halveti şubeleri bu esnada ism—i Hay okur.

7 — Vefa Devri: bunda el ele tutuşarak sola doğru devrelerler, sonra düz saf halini alırlar, omuz omuza gelip kollarını bırakırlar, eğilip kalkmak suretiyle ism—i hay okurlar. Kadiri'lerde başlangıçta el ele tutuşup halka olurlar, sağa devrederler, sonra eller omuzlara atılarak sol tarafa zikrediler. Kadiri'lerin Eşrefizade kolları başlangıçta sağ kol sağdakilerin helden cübbelerini tutmak suretiyle sağa doğru zikrediler. Sonra tekrar sağ omuza kol atarak sağa döner, halka olarak dururlar, oldukları yerde ism—i Hay okurlar, sonra karşılıklı iki saf olup bir sıra il

lalah okur, karşı taraf Ya Alah diye başlar, bir sıra üç defa Allah der, sonra öteki sıra ona Ya Allah diyerek cevap verir, kollar omuzla atılır, halka halinde sola devrederler.

Kıyamî tekkelerde gece mukabelelerinde kol kola verilip yapılan devranlara (Halaka Zikri) denilirdi. Bunda sağ ayak ileri hareketle sağ tarafa doğru kalbi olarak ism—i Celâl okunurdu, bunun Devrandan farkı sağ ayak ileri atılarak ism—i Celâl okunmasıdır, devranda aksine sol ayak ileri atılır ve ism—i Hü sonra ism—i Hay okunurdu.

Devranilerden Gülşeni tarikatına mensup olanlar ism—i Hu ve ism—i Hay'ı kol kola okuduktan sonra sağ kol sağdakinin sol cübbe eteğini sol kol da soldakinin sağ cübbe eteğini tutarak ism—i Hay ile devrederlerdi. Kadirilerin Eşrefi kolunda omuz omuza kol atıp sağ tarafa doğru hareket edilir. Allah Hay diye zikredilirdi. Bu esnada halka dışın da bulunan zakirler Küddüm vururlardı. Bu zikir her hafta salı günleri Tophane'deki Kadiri'lerde yapılırdı.

Kadirilerde Mevleviler gibi kol açmadan, sağ tarafa doğru sür'atle çarhederek yapılan bir sema vardı, bu bir veya iki kişi tarafından ayrı ayrı, devran halka içinde, yakut kıyamî tekkelerde mihrabın önünde yapılırdı.

Sa'dilerde (Bektaşiler hariç) her tarikata ait zikirler, hatta mevlevi sema bile kendi mensupları tarafından yapılırdı. Kuud ve Kıyamî tekkelerde önce Kelime-i tevhid, ism—i celâl, sonra Devran, kuud, sonra Beyyumi, Tavaf Tevhidi, daha sonra Demdeme, dünyevi oyunlardan bar ve halaylar gibi — bir süit halinde birbirini takibeder ve ism—i Hu ile zikre son verilirdi. Çok ağır tempodan yavaş yavaş çok hızlıya geçmek, sonunda vecd ve istiğrak haline gelmek tabii olaylardandı. Ekstaz haline gelip devran halkasını terk ederek, kendisini bu halkanın ortasına atan (gene bazı halk oyunlarında sıradan çıkıp solo oynayanlar gibi) kollarını çaprazvari göğsüne yapıştırarak mihrabi etrafında fırıl fırıl dönerek kendinden geçenlere rastlanırdı. (Eski Türk Şamanlığında fırıl fırıl dönüp kendinden geçen Şamanlar gibi) Zikir bittiği halde kendini tutamıyarak solo dans gibi, yalnız başına dönmesine devam eden der vişi, icabında şeyhin işaretleriyle meydancı dede çarkedenin rüzgârına uymak, onun devrine girmek suretiyle bir müddet onunla dön

dükten sonra ism—i Hay ile onu kucaklar, sağ kulağına, sonra sol kulağına celâl isimlerini fısıldıyarak dervişi usul usul Hu hu diyerek alır, mihraba oturtur, cübbesini üzerine örterdi. Kendinden geçen derviş bu suretle sükkûna kavuşturulurdu. Dinlendikten sonra kalkar mihrabı öpererek çekilirdi.

Halvetilerin bir kuud zikrinde Hay ile oturulur, sağ ve sola Hay ile devam olunur, sonra diz üzeri kalkarak eğilip doğrulmak suretiyle ism—i Hay okunur, sonra oturulur, gene ilk Hay ile sür'atli bir tempoya girilir, arada ilâhiler okunurdu.

Taşra Halvetilerinin Sivasiler kolu Devrana kalkınca teker teker döne döne Hay Al lah, hay, diye zikrederler, sonra halka olurlar, daha sonra kol kola girerler, sağa doğru hareket ederlerdi.

Kadirilerde el ele tutuşulur, halka olunur, rûkûa varır gibi eğilince eller öpülür, ism—i Hu ile ağır ağır devrana girilir, sonra illâllah hay hay diye devrana devam olunur, daha sonra Allah vahiy ahad samed diyerek zikredilir, devran gittikçe hızlanır, bu esnada ilâhiler okunur, Allah Malik—i yev müddün ile zikre devam edilir, sonra ism—i Hay'e geçilir, sağ kol sağdakinin sağ omuzuna, sol kol da soldakinin beline atılarak sıkı bir durumda sağ ayaklar biraz ilerde sol ayaklar biraz geride olarak — birbirine çarpma sesini diye zikre devam olunur, arada güzel sesli zikirler taksim ederler, sonra ism—i hay'e geçilir. Bu sefer zikir kalbiye dökülür, hafifler, taksim bittikten sonra ism—i hu başlar. Hu hu hu hu diye; bu fon üzerinde gene ilâhiler söylenir, sesler perde perde yükseilir, ism—i Hu süratlenir, kısa hu'lar devam eder, sonra zikre son verilir.

Bazı tarikatlerde kıyâmi ism—i celâl zikrine kayışla çalınan Kuddüm, Mazhar ve Hali gibi vurma aletler refakat ederdi. Vaktiyile bazı dergâhlarda Mevlid ve Mîraç gibi cemiyetlerde meydan kıyâmi ve devrânî meşayihine terkedilirdi. Onlar da teberrüken devran ve kıyam zikirleri yaptırırlardı. Mevlevihanelerde Mevlid ve Mîraç cemiyetlerinden sonra sema edilmeyip davet olunan devrânî ve kıyâmi meşayihin idaresinde devran ve kıyam zikirleri yapılırdı. İsm—i celâl zikri esnasında Ney'ler üflenir, neyzen ve kuddümzenlere azkirler de iştirak ederlerdi. 8 — 10 sema'zen bu zikir esnasında sema' ederlerdi. Bir mev-

levi dervişi şeyhi ile beraber veya yalnız başına kıyâmi, devrânî tekkelere misafir gittiği zaman mukabele esnasında mihraba boyun eğip sema ettikleri görülmüştür. Ancak Mevlevihanede olduğu gibi bu canların tennüre giymeleri ve ayaklarını çıplak etmeleri mecburi değildi. Hatta Mevlevî muhibbanın gerek kıyâmi ve gerek devrânî, Halveti ve Nakşibendi dergâhlarını ziyaret ettikleri zaman askerse asker elbisesiyle, sivilse sivil elbisesiyle mukabele esnasında sema' ettikleri çok görülmüştür.

Kadirilerin de sema ettiklerini söylemiştik, bu münasebetle şunu da hatırlatalım ki, sema oldu olası yalnız Mevlevilere mahsus bir dini rakıs şekli değildi. Hasan Fehmi Tugal (Halk Bilgisi Haberleri) adlı derginin 105 ci sayısında (Ahilere dair halktaki bilgiler) başlıklı yazısında bu konuda şöyle der: (Demek bizim zannettiğimiz gibi Sema' Mevleviliğin icadı değildir. İbn—i Batuta seyahatnamesinde Ahi zaviyelerinde geceleri geçen hayattan bahşederken, yiyorlar, içiyorlar, söylüyorlar, raksediyorlar, der. Mevlevilik, Alevilik ve Kızıbaşlıkta da olan sema' açık bir ibadet salonuna çıkarabildi, diğerlerinde buna imkân vermeyen iki sebep vardı: rakı ve kadın.)

Çeşitli tarikatlerin çeşitli zikirleri, Türk ilâhi duygusunun, Türk dini zeykinin mahsulü olan, modern Türk musikisine ve batesine degerine baha biçilemeyecek derecede kıymetli bir kaynak teşkil eden Türk ilâhi, dini rakıslarını incelemek, onları renkli ve sesli filmlere almak hususunda hepimize düşen büyük bir vazife bulunduğuna inanılmaktadır. Bu konuda derhal harekete geçilmesini candan temenni ederim. Çünkü onları bilenler çok azalmış, bunlar da son günlerini yaşamaktadırlar.

ALTINCI HALK OYUNLARI BAYRAMI

Halk Oyunları Bayramı bu yıl da yapılacaktır. 27 Temmuz ile 5 Ağustos tarihleri arasında İstanbul Açık Hava Tiyatrosu'ndaki Bayrama yurdumuzun çeşitli bölgelerinden topluluklar ile Yunanistan ve Yugoslavya Ekipleri de katılacaktır.

Topluluklara başarılar dileriz.

T. F. A.